

OSMANLI DEVLETİ'NDE SÜRGÜN VE İSKÂN

Doç. Dr. Ümit KILIÇ

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
umit.kilic@atauni.edu.tr

Özet

Sürgün uygulaması genellikle devlet otoritesinin sağlanması amacıyla bir cezalandırma yöntemi olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti ise sürgün uygulamasını sadece cezalandırma yöntemi olarak değil aynı zamanda bir iskân metodu olarak uygulamıştır. Kuruluş ve genişleme devrinde ele geçirilen topraklara, Anadolu coğrafyasından birçok topluluk göç ettirilerek buralarda Müslüman-Türk nüfus için iskân sağlanmıştır. Gerileme devrinde ise elden çıkan topraklardan Anadolu coğrafyasına göç eden Osmanlı tebaası devletin uygun gördüğü yerlerde iskân ettirilmiştir. Bir diğer ifadeyle, Osmanlı'nın kuruluş ve genişleme devri sürgün faaliyetleri devletlerin siyasi olarak büyümesinin sosyo-politik ve sosyo-ekonomik şartlarını sağlamaya yönelik sistemli bir politika iken duraklama ve gerileme dönemlerinde devletin düzenini ve varlığını ayakta tutmaya yönelik olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sürgün, Göç, İskân, Osmanlı Devleti.

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca var olduğuna inanılan sürgün uygulamasının birçok tarihî kaynakta izleri mevcuttur. Arkeolojik verilerin yanı sıra Semavî dinlere ait kutsal kitapların tümünde bu uygulamaya ait metinler göze çarpmaktadır. Sürgün, tarihi kayıtlar göz önüne alındığında Hititler, Asurlular, Persler, Yunanlılar ve Romalılar tarafından genellikle bir cezalandırma ve iskân yöntemi olarak kullanılmıştır. Kavimler göçüyle yeniden şekillenen kıta Avrupası'nda da sürgünün sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.¹ İslam öncesi dönemde boylar halinde yaşayan Türk toplumlarında ise sürgün uygulamasının yapıldığını gösteren bir kayıt mevcut değildir. Kuraklık, iklim şartları ve mevcut siyasi gelişmeler neticesinde Orta-Asya'dan başlayan büyük Türk Göçü, Anadolu'nun bir Türk Yurdu olmasını sağlamıştır. 1071'de Malazgirt savaşının kazanılmasıyla birlikte Türkler, Anadolu içlerine hâkim olmaya başlamışlar ve daha XI. yüzyıldan itibaren Anadolu, Avrupalılar tarafından "Turquie" olarak isimlendirilmeye başlanmıştır.²

Selçuklu Devleti, Anadolu'ya gelen Türkmen Aşiretlerini elde edilen toprakları korumakla yükümlü tutmaktaydı. Ancak güçlü gelenekleri ile boy anlayışını devam ettiren bu yapılarını, devletin kurumsal yapısına karşı elde edebilecekleri gücü kırmak içinde bir takım yöntemlere başvuruyordu. İktâ uygulamaları, Türkmen beylerinin çocuklarının saraya alınması, boy mensuplarının maaşlı asker uygulamasına dâhil edilmelerinin yansıra güçlü aşiretleri parçalayarak bir kısım zayıf aşiretlerle birlikte Anadolu'nun iç ve batı bölgelerine doğru yönlendirmekteydi. Bu uygulamalar bir cezalandırma amaçlı değil daha çok Osmanlı'da da örneği görülecek olan iskân sağlama amaçlıydı. Ayrıca elde edilen bölgelerdeki gayrimüslim ahalinin yerine veya arasına Türk nüfus yerleştirdiği

¹ Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1/5, 2008, s.13.

² Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Devleti'nde İskân", *Osmanlılarda İskân ve Göç*, (Ed. Nedim İpek, Mehmet Taşdemir), Eskişehir, 2013, s.3-4.

gibi sınır bölgelerindeki gayrimüslim nüfusu oralardan iç bölgelere göç ettirmektedir. 1196'da I. Gıyasettin Keyhüsrev devrinde görülen tehcir ve iskân uygulamaları, Selçuklu devri sürgün ve iskân ilişkisi açısından önemlidir. Selçuklular bu yöntemle bir taraftan ülkelerindeki üretim sahasını geliştirirken diğer taraftan devlete, uç veya iç bölgelerden gelebilecek tehditlere karşıda tedbir almaktaydı.³

Sürgün, tarihin ilk dönemlerinden Selçuklulara dek gelen sürgün uygulaması Osmanlı devrinde daha metodik ve özellikle batıda yapılan fetihlerde önemli bir iskân metodu olarak kullanılmıştı. Osmanlı devri sürgün uygulamaları geniş coğrafyaya rağmen sahip olunan kaynaklar sayesinde daha iyi bir şekilde etüt edilebilmektedir.

Osmanlı'da Sürgün

Osmanlı Devleti'nde sürgün iki farklı yönüyle ele alınmalıdır. Bunlardan ilki iskân ve yerleştirmedir. Devlet, hâkimiyetinde bulunan tebaadan bir kısmını, önceden belirlenen ve duyurulan şartlar ve kurallar içerisinde yerleşik buldukları coğrafyadan kaldırıp, belirlediği diğer bölge veya bölgelere yerleştirmektedir. Osmanlı'nın Balkanlardaki topraklara ve Akdeniz adalarına, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden Müslüman-Türk halkının yerleştirilerek buraların Türkleştirilmesine çalışılması, boş ve harap durumdaki topraklara ve yerleşim iskânı ile buraların tarım ekonomisinde kazandırılması, bir başka deyişle söz konusu toprakların şenlendirilmesi konar-göçer yaşayan Türkmen-yörük gruplarının toprağa bağlanarak yerleşik hayata geçirilmesi böyle bir sistemin uygulanması sonucunu doğurmuştur. Devletin yönlendirmesiyle yapılan iskân faaliyetinde iskâna tabi tutulacak reayanın tespit edilip eski yerleşim birimlerinden göçürülerek belirlenen yeni mekânlarına yerleştirilmesi işlemine sürgün adı verilmektedir. İkinci anlamıyla sürgün tamamen hukukî bir

³ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Cilt II, İstanbul, 2000, s.157.

terimdir ve bir suçlunun bulunduğu yerden başka bir yere zorunlu ikamet haliyle ve muvakkaten uzaklaştırılması olarak uygulanan bir ceza yöntemidir. Bu hadd-i şer'i içeren suçlarda ve tazîr suçlarında uygulanmaktaydı.⁴

Osmanlı'da yürütülen sürgün uygulamalarının büyük çoğunluğu sosyo-ekonomik ve sosyo-politik nedenler içeren iskân amaçlı zorunlu göçlerdir. Osmanlı Devleti'nde sürgüne dayalı iskân uygulamalarının dayandığı birçok zorunluluk mevcuttu. Özellikle büyük Balkan coğrafyalarının tarihin genel süreç açısından oldukça kısa sürelerde ele geçirilmesiyle sonuçlanan Balkan fütuhâtı bunlardan birisidir. Ele geçirilen bölgelerin elde tutulması sadece asker konuşlandırmakla olamayacağı için buralara belirli ölçüde Türk İslam nüfusunun iskânını mecburi kılmaktaydı. Bu yerleştirilecek nüfusla bölge, Türk ve İslâm kültürünün de etki ve yaşam sahası içerisinde kalmaktaydı. Burada değinilmesi gereken diğer bir unsur kolonizatör Türk-dervişleridir. Ele geçirilen bölgelere bazen fetihten önce de olmak üzere gelip yerleşen dervişlerin kurdukları zaviyelerin etrafları ahali tarafından da meskûn yer olarak görülüyor böylece bir alandaki tek bir zaviye zamanla mezra ve köy gibi yerleşim yerlerine everilebiliyordu. Devlet, bu iskân metodunu vakıflar ile desteklemekte idi. Ayrıca seferlere katılan gazi ve akıncıların bir kısmı da yine bu uç bölgelerde yerleşerek kendinden sonra gelenler ve getirilenler için her alanda rehberlik etmekteydiler. Selçuklu bahsinde örneğini ifade ettiğimiz büyük boyların parçalanması gerekliliği ve konar-göçer yörük gurupların kendi aralarındaki problemlerin çözümü yine bu sürgünlerle sağlanmaya çalışılmaktaydı. Konar-göçerlerin sadece kendi aralarında değil yerleşik tebaa ile de aralarında kanlı olaylara neden olan çatışmalar cereyan edebilmekteydi.

---

⁴ Osman Köksal, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları", *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 19, s.284.

Devletin genel politika olarak belirlediği konar-göçerlerin yerleşik hayata geçirilmesi hedefinin gerçekleştirilmesi için uyguladığı yöntemlerden birisi de sürgünlerdir. Osmanlı Devleti'nin askeri olarak stratejik öneme sahip gördüğü ve bu amaçla müceddeden yaptığı kale gibi yerlere şenlendirme amacıyla sürgünler de yapılmaktaydı. Aynı yöntem ticaret kervanlarının güvenliği için stratejik bölgelerde yerleşim alanları oluşturmak içinde uygulanmaktaydı. Yine iskân edilen toplulukların büyük çoğunluğu konar-göçerler olmak üzere madenler ve tuzlalar da sürgün metodu ile koruma altına alınmaya çalışılmıştı.⁵

Sürgün ve İskân

Osmanlı Devleti, kuruluş, yükselme, duraklama ve gerileme devirlerinde değişen şartlara bağlı olarak farklı iskân metotları uygulamıştır. Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinde uygulanan iskân faaliyetleri genel itibariyle dönem içerisinde gelişen siyasi olaylara paralel bir mahiyet almıştır. Bu bağlamda bakıldığında Osmanlı Devleti'nde temel olarak iki aşamalı bir iskân faaliyeti mevcuttur. Bunlardan ilki dışa dönük iskân olarak adlandırılan ve Anadolu topraklarından, Balkanlar başta olmak üzere farklı coğrafyalarda yapılan fetihlerle ele geçirilen bölgelere yapılan sürgünlerle oluşturulan göç ve iskân faaliyetidir. XVII. yüzyıldan itibaren gittikçe artan toprak kayıpları neticesinde Osmanlı, Anadolu coğrafyasına doğru siyasi sınırlarını kaybederken kaybettiği topraklardaki Müslüman-Türk unsuru da Osmanlı Devleti'nin elindeki Anadolu'ya doğru bir göç hareketine başlayacaktı. İşte bu hareket ise içe doğru iskân olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı Devletindeki iskân faaliyetleri ilk dönemlerinden itibaren oldukça sistematik ve düzenli uygulamalardır. Amaç sadece bir yerlere nüfus aktarmaktan ziyade nüfusun yerleştirilmesinden sonra beklenen sosyo-ekonomik ve sosyo-politik faydanın husule gelmesini sağlamaktır. Bu nedenle zorunlu göçün bizatihi kendisinin

---

⁵ Şimşirgil, "Osmanlı Devleti'nde İskân", s.4-9.

yanı sıra siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda ilgili kurumsal yapılar göç süreci ve sonrasıyla ilgili birçok görev ve sorumluluklar yerine getirmek zorundadır.

Osmanlı Devleti, iskân faaliyetlerinden hedeflediği başarıyı elde edebilmek için birçok alanda özel uygulamalar gerçekleştirmekteydi. Özellikle göç ettirilenlere sağlanan mali muafiyetler, cezai müeyyideler ve insanlar arasında birinin diğerinden mesul tutulduğu kefalet yöntemi bunlardan bazılarıydı. Bu faaliyetlerin tümü bir takım bürokratik unsurlarca da idare ve takip edilmekteydi.⁶

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde toprağı işleyen köylünün çiftini, çubuğunu terk edip, başka işlerle uğraşması ya da yazılı olduğu yerden başka bir yere göç etmesi yasaklanmıştı. Bu gibi durumlarda köylü takip edilir ve on beş seneye kadar bir süre içerisinde yakalanırsa zorla eski yerine getirilir veya çift-bozan akçesi ödemeye mecbur bırakılırdı. Köylü ancak devlet için stratejik önemi olan veya iskânı için gerekli görülen mahallere ve fetihle elde edilen boş, verimli arazilere iskân edilebilirdi. Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi biraz da devletin uyguladığı nüfus hareketlerinin tarihidir. Yani devletin büyüyüp gelişmesinde yeni fethedilen bölgelere uyguladığı iskân siyaseti oldukça etkili olmuştur.

Anadolu'ya sıkışıp kalmış olan kitlelerin, özellikle de konar-göçer aşiretlerin yeni fethedilen boş topraklara iskân edilmeleri, Osmanlı ilerleyişini kolaylaştırmıştır. Devletin kuruluş devirlerinde sürgün yöntemine sık sık müracaat edildiğinin en büyük delili devlet için stratejik öneme sahip bölge halklarının ve bazı imtiyazlı vakıf ve mülk sahiplerinin bir kısım örfi vergilerden ve sürgünden muaf olduklarına dair kayıtlardır. Devlet ihtiyaç hissettiği zaman bu şekilde olmayan bölgelerdeki halkı, lüzum duyulan yerlere sürgün metoduyla iskân etmekteydi. Osmanlıların Karesi Beyliği arazisini topraklarına katıp, Marmara Denizi'nin güneyine tamamen hâkim

⁶ Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün: Osmanlı Devleti'nde Sürgün Siyaseti (XVIII.yy)*, İstanbul, 2007, s.53.

olmalarından sonra Bizans İmparatorluğu içerisinde gelişen bir kısım olaylar, onların Rumeli'ye geçmelerini sağlamıştır. Bu dönemde Gelibolu'ya geçen Osmanlı kuvvetleri salgın hastalıklar, doğal afetler ve vergi adaletsizliği gibi sebeplerden halkı fakir düşmüş, nüfusu oldukça azalmış olan yarımada'yı kısa zamanda tamamen ele geçirmişlerdir. Bölgedeki kaleler tamir olunarak Karesi bölgesinden Türkler getirilmiş ve buraya yerleştirilmiştir. Gelibolu Yarımadası'nın ele geçirilmesinin ardından Osmanlı fetihleri kısa zamanda Trakya içlerine doğru ilerlemeye başlamıştır.

Osmanlılar Rumeli'deki ilk fetihlerini gerçekleştirdikleri zamandan itibaren ele geçirdikleri bölgelerde sistematik bir iskân politikası takip etmişlerdir. Osmanlı fetihleri karşısında Hıristiyan halkın önemli bir kısmı Balkanlar'ın içlerine doğru göç ederken, onların yerlerine Anadolu'dan nakledilen Türk ve Müslüman halk yerleştiriliyordu. Bunun için kullanılan en önemli yöntem sürgün metodu idi. Yeni fethedilen bir bölgenin Türkleştirilmesi için veya herhangi bir yörenin emniyeti için iskânına gerek görüldüğü zaman devlet icap eden yerler kadılarına sürgün hükümleri gönderirdi. Sürgün işinden birinci derecede belirlenen yerlerin kadıları sorumluydu. Kadılar sürgün için ayrılan ailelerin hangi köy veya mahalleden olduklarını kefilleriyle beraber hazırladıkları defterlere kaydederlerdi. Bu defterler iki nüsha hâlinde hazırlanır; biri İstanbul'a, diğeri ise sürgün yapılacak bölgenin beylerbeyine gönderilirdi. Ayrıca kadılar hazırladıkları bu sürgün defterinin bir kopyasını kendi sicil defterlerine kaydederlerdi.⁷

Klasik dönemde Osmanlı orduları Balkanlarda seri bir şekilde fütuhat hareketleri gerçekleştirirken Osmanlı coğrafyası çok hızlı bir biçimde büyümekteydi. Bu durum Osmanlı'daki demografik hareketlenmelerin büyük ölçüde sınır bölgelerinde gerçekleşmesine sebep olmaktaydı. İlerleyen yüzyıllarda sınırlardaki fetihlerin

---

⁷ Ersin Gülsoy, "XIV-XVIII. yy'da Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti ", *Osmanlılarda İskân ve Göç*, (Ed. Nedim İpek, Mehmet Taşdemir), Eskişehir, 2013, s.30-36.

duraksamasıyla birlikte bu hareketler sayıca çok sınırlı gruplar tarafından gerçekleştirilecektir.⁸

Batı Anadolu'da küçük bir beylik olarak kurulan Osmanlı Devleti, Bizans ile olan sınır komşuluğu nedeniyle diğer Anadolu Beyliklerinden farklı olarak gayr-i Müslim bir coğrafya üzerinde faaliyetlerini gerçekleştirmekteydi. Bu durum Türk kültüründeki Alplik olgusunun İslam dinin gaza ve cihat anlayışı ile birleşmesini sağlamıştır. Osmanlı'nın Bizans topraklarındaki cihat mücadelesi birçok Türkmen boyunun Osmanlı'ya katılmasını teşvik etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin 1354'te Çimpe Kalesi yoluyla Rumeli'ye geçip yerleşmesiyle birlikte, kendisine katılan çok miktardaki Türk-İslam topluluğu, bu bölgelere iskân edilmiştir. Böylece Gelibolu yarımadası sosyo-politik olarak da Osmanlı hâkimiyetine geçirilmekteydi. Bu başlangıç Osmanlı için yeni fetihlerin de kapısını açmıştır. Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve genişleme devri iskân politikası coğrafi genişlemeye bağlı olarak dışa dönük iskân şeklinde gerçekleşmiştir.⁹

Kuruluş devri fetih hareketlerinde ordunun yanı sıra Abdal denilen, dini inanışları gereği sınır uçlarında savaşı ve daha sonra da buraların iskânında önemli roller üstlenen dervişler de vardı. Abdal, gazi, ahî gibi unvanlar adı altında faaliyetlerini yürüten bu Türk dervişlerinin yeni toprakların elde edilmesindeki rolleri yadsınamaz bir durumdur. Bu dervişlere faaliyetleri karşılığında vakıf araziler bağışlanmış ve buralar zamanla iskân bölgelerine

⁸ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün*, s.54, Murphey, Rhoads, "Population Movements and Labor Mobility in Balkan Contexts: A Glance At Post-1600 Ottoman Social Realities", *South East Europe in History-The Past, The Present And The Problems of Balkanology*, Ankara, 1999, s.87.

⁹ Mehmet İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler*, Cilt 9, s.155; Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası*, (1913-1918), İstanbul 2001, s.40-41. Yusuf Halaçoğlu; "Osmanlı Toprak Düzeni ve İskân Politikası", *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi*, 2. Kitap, İstanbul, 1992, s.218.

evirilmiştir.¹⁰ Selçuklu devrinde yaşandığı gibi Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinde de tarikat ehli dervişler yeni fethedilen ıssız yerlere ve kavşak noktalarına zaviyelerini kurmuşlar, onların bu faaliyetleri gönüllü ve sürgün yoluyla buralara gelen tebaa tarafından da bir cazibe merkezi olarak görülmüştür. Bunun neticesinde bu tek zaviyelerin etrafları zamanla yerleşim yeri haline almış bir kısmı köy hatta nahiye haline dönüşmüştür. Bu alanlardaki zaviyeler ve tekkeler için Osmanlı devleti, birçok vakıf arazisi tahsis ederek destek sağlamıştır.¹¹

Osmanlı Devleti Balkanlarda fütuhât hareketlerini yürütürken fethedilen bölgelere göç ettirilen gruplar topluluklar halinde yerleştirilmişlerdir. Ancak uç bölgelere yapılan iskân güvenlik açısından problemlî olduğundan Osmanlı Devleti gelen göçmenler için teşvik edici önlemler almaktaydı. Anadolu'daki konar-göçer Türk aşiretleri, fethedilen bölgelere nakledilmişlerdir. Böylece fethedilen topraklar Anadolu'dan getirilen Türk aşiretleri ile iskân edilmiştir. Sürgün şeklindeki iskânlar yoluyla Rumeli'de sürgünler üzerinden kapsamlı bir göç ve iskân faaliyeti gerçekleştirilmiş oluyordu. Aynı uygulamaların Anadolu'da ele geçirilen Türk Beylikleri üzerinde de yapıldığı görülmektedir. Ele geçirilen beyliklerin ahalisi Anadolu ve Rumeli'nin birçok tarafına göç ettirilmekteydi. Böylelikle bir taraftan iskân faaliyetleri açısından insan kaynağı meselesi çözümlenirken diğer taraftan bu beyliklerin mirasının ilerleyen dönemlerde Osmanlı Devleti'ne çıkarılabileceği siyasi problemlerin de önüne geçilmeye çalışılmaktaydı. Böylece Türk Beylikleri ayrı ayrı bölgelere dağıtılarak iskân edilmişlerdir. Rumeli'de ve Anadolu'da birçok yerde Kınık, Avşar, Çepni, Bayat,

---

¹⁰ Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün*, s. 55. Zafer Erginli, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri", *Türkler*, c. 9, s.109.

¹¹ Halaçoğlu; "Osmanlı toprak Düzeni ve İskân Politikası", s.218.

vb. gibi yer adlarına rastlanması Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskân siyasetinin bir göstergesidir.¹²

Anadolu'da olduğu gibi Rumeli'de de Türkleşme ve İslamlaşma birbirine paralel bir düzeyde gitmiştir. Fakat Anadolu'nun iskânı ile Rumeli topraklarının iskânı arasında bazı farkların olduğu da unutulmamalıdır. Anadolu'ya gelenler Moğol baskısına maruz kalan Türkmenlerdir. Bu baskıdan kurtulmak isteyen Türk aşiretleri Anadolu'nun her yerine özellikle de daha güvenli olan batı taraflarına yerleşmişlerdir. Yeni gelen bu göçmenler, yerleşik hayatı veya göçebe yaşam tarzını kendileri belirlemişlerdir. Rumeli'deki yerleşme ise Osmanlı Devleti'nin belirlediği iskân siyaseti çerçevesinde gerçekleşmiştir.¹³

Belirtildiği üzere erken dönem Osmanlı iskân politikaları dışa dönük ve fetih amaçlı bir yapıya sahipti. İskân kuruluş ve genişleme döneminde sistematik bir şekilde yapılmıştı. Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine girmesine paralel olarak ekonomik, askeri, siyasi ve sosyal alanlarda da bozulmaların başladığı ve ülke genelinde etkili olduğu bilinmektedir. Özellikle bu dönemde savaşların çok uzun sürmesi ve Osmanlı Devleti'nin mağlup olması, devletin ekonomik yapısını derinden etkilemiştir. Gerekli sefer harcamalarının karşılanması için yeni vergiler konulmuş ve Anadolu köylüsü bu ağır vergileri ödeyemez hale gelmiştir. Toprak düzeninin bozulması ise eşkıyalık hareketleri ve iç karışıklıkların giderek artmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan durum sonucunda Celali İsyanları başlamıştır. İsyanlar ülke içindeki huzuru bozmuş ve yerleşik ahali topraklarını bırakarak daha güvenli yerlere göç etmeye başlamıştır. Böylece pek çok meskûn yer metrûk hale gelmiştir. Bu ise, ekonomik gelirlerinin çoğunluğu ziraata dayalı Osmanlı Devleti'nin zirai gelirlerinin azalması anlamına gelmiştir.

¹² Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", c. XI (Ayrı Basım), *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1952, s.544; Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün*, s.56.

¹³ Halime Doğru, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti", *Türkler*, Cilt 9, Ankara, 2002, s.166-167.

Hülâsa devlet, üretimin ve dolayısıyla gelirinin artırılması amacıyla harap ve sahipsiz yerlere konar-göçerleri yerleştirerek bu yerlerin yeniden ziraata açılması şeklinde bir politika izlemeyi uygun görmüştür.¹⁴

XVII ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin iskân siyasetinin esası harap ve sahipsiz yerlere aşiretleri yerleştirilerek buraları yeniden ziraata açmak ve şenlendirmek şeklinde olmuştur. Bu suretle devlet XVIII. yüzyıldan itibaren cebri iskânın temellerini de atmış oldu.¹⁵ Anadolu'daki aşiretlerin iskânına paralel olarak alınan başarısızlıklar sonucunda topraklarının daralması sebebiyle anavatana doğru bir göç hareketi de başlamıştır. İçe dönük iskân siyasetinin ikinci aşaması bu göçmenlerin uygun yerlere yerleştirilmeleri şeklinde olmuştur. Devletin konar-göçerleri geçerli sebeplere bağlı olarak iskâna yönlendirmesini bugünkü anlamda cebren yapılan bir göç hadisesi olarak değerlendirebiliriz.¹⁶

Bu bölgelere iskân yapılırken derbendler de bir iskân unsuru olarak kullanılmıştır. Yol ve bölge güvenliğinde bir emniyet zinciri olarak tesis edilmiş olan derbendler, iç iskân meselesinin hallinde önemli rol oynamışlar, başıboş, yurtsuz kimseler toprak sahibi yapılmış, boş araziler ziraata açılmıştır.¹⁷ Derbendler sayesinde bölgenin güvenliğinin sağlanmasının yanında, eşkıyalara ve baskı gruplarına karşı da emniyet-güvenlik duygusunun halk üzerinde hâkim kılınması temin edilmeye çalışılarak yerlerini terk edenlere mani olunmak ve iskânı kolaylaştırmak gayesi de güdülmüştür. Yerini terk ederek başka bir yere gitmiş kimseler, orada on yıl kalmışlar ve oranın vergi defterine kaydedilmişler ise yerlerinde

¹⁴ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün*, s. 60; Tufan Gündüz, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer Raiyete Dair", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 3, 1996, s.84-87.

¹⁵ Mustafa Keskin, "Kayseri Yöresindeki Aşiretlerin İskânı Hakkında", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri* (11-12 Nisan 1996), Kayseri, 1997, s.198.

¹⁶ İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Hareketleri Olarak İç Göçler", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (Prof. Dr. Fikret Işıltan Hatıra Sayısı), s.36, İstanbul, 2000, s.159.

¹⁷ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, II. Baskı, İstanbul 1990, s.101; Halaçoğlu, "Osmanlı Toprak Düzeni ve İskân Politikası", s.226.

bırakılırdı. Fakat terk ettikleri ekili topraklar için *çift bozan resmi* adı altında bir vergi kendilerinden tahsil edilirdi.

Gerileme devrinde Osmanlı Devleti'nde iskân meselesinin asıl hedefi eşkıyalık hareketlerinin önlenmesine yönelik olmuştur. Böylece bu cemaatlerin şekavet ve kötülüklerinin engellenmesi amaçlanmıştır. Değişik sebeplerle huzur ve asayiş bozan aşiret ve gruplar, devlet tarafından takip edilerek daha önceden sürgün bölgesi olarak seçilen Rakka, Kıbrıs gibi yerlere sürgün gönderilmişlerdir.¹⁸

Osmanlı Devleti'nin fütihat dönemi 1683'te İkinci Viyana Kuşatması'nın başarısızlığı ile son bulmuş, başarısızlığın ardından içe yönelik göç hareketleri de artmıştır. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Güney-Doğu Anadolu ve Halep eyaletinde bulunan aşiretler, güneyden gelen Arap aşiretlerinin baskısı ile Anadolu içlerine doğru göç etmeye başlamıştır. Devlet öncelikle bu aşiretleri iskân etmeye çalışmıştır. Bu dönemde, toplu bir iskân siyasetinden ziyade bölgelere hitap eden ve oraların ıslah edilmesini öngören bir yol izlenmiştir. Göçebelerin büyük çapta iskânlarının XIX. yüzyılda gerçekleştirildiği görülmektedir.¹⁹

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda yaşadığı en büyük sorunlardan biri de kaybettiği topraklardan kendisine doğru gelen yoğun göç dalgasıydı. Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklarda meskûn olan Müslüman ve Türk ahali dönemin siyasal şartlarına bağlı olarak kalabalık gruplar halinde Anadolu'ya akmaktaydılar. XVII. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin Avusturya, Lehistan, Rusya ve Venedik ile yaptığı uzun savaşlar (1683-1699) yenilgiyle sonuçlanmış, 1699 Karlofça Antlaşması'yla da Türkler ilk toprak kaybına uğramıştı. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin genişleme dönemi sona erip duraklama dönemi başlamıştır. Osmanlı

¹⁸ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün*, s.63.

¹⁹ Mehmet Eröz, *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991, s.256; M. Yaşar Ertaş, "Tanzimat Döneminde Mardin ve Çevresinde Devlet Aşiret İlişkileri", *Makalelerle Mardin 1*, (Haz. İbrahim Özcoşar), İstanbul, 2007, s.497-528.

Devleti'nin göç meselesi ile ilk tanışması da başarısızlıkla sonuçlanan 1683 II. Viyana kuşatması sonrasında, serhat boylarındaki Müslümanların geri çekilmeleri esnasında olmuştur. 1683-1699 yılları arasında devam eden Osmanlı-Avusturya savaşları Balkanlar dâhil birçok yerleşim merkezinin de zarar görmesine sebep olmuş ve buralarda yaşayan Müslüman halk göçmen durumuna düşmüştür. Müslüman ve Türk ahali iç kesimlere doğru göçmek zorunda kalmıştır. Osmanlı'nın Avrupa'dan geri çekilmesiyle doğru orantılı olarak göç süreci de hızlanmıştır. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Kırım'ın Ruslara bırakılmasıyla 1800'lü yıllara kadar geçen süre de beş yüz bine yakın insan Anadolu ve Rumeli'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Rusya ele geçirdiği topraklardaki Müslüman halkı göçe zorlayarak yerlerine Slav, Kazak ve Tatarların yerleştirilmesini öngören bir tehcir siyaseti izlemiştir.²⁰

Osmanlılar Rumeli'de elde ettikleri bölgelere sürgün usulüyle Türkmen iskânını gerçekleştirirken, büyük oranda Batı ve Orta Anadolu'da yaşayan konar-göçer teşekküllerden faydalanmaktaydı. Osmanlı idarecileri esas olarak gelişme ve ilerleme için yerleşik hayatın şart olduğuna inanmaktaydılar. Bu sebeple konar-göçer aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesi bir devlet politikası hâline getirilmiştir. Devlet bu uygulamayla iki yönden kârlı çıkmaktaydı. Çünkü geçimlerini büyük ölçüde hayvancılıkla sağlayan ve yaylak, kışlak arasında konar-göçer bir hayat tarzı benimseyen Yörüklerle yerleşik halk arasında asayiş olayları ortaya çıkmaktaydı. Ayrıca yukarıda ifade edildiği gibi yeni fethedilen bölgelerdeki arazinin işlenmesi gerekmektedir. Böylece devlet hem Anadolu'daki yerleşik halkla konar-göçerler arasındaki asayiş olaylarından kurtulmuş oluyor hem de Trakya ve Balkanlar'daki toprağın işlenmesini sağlayarak gelirlerini arttırıyordu. Bu sayede Rumeli'de Türk geleneklerine göre kurulmuş köy, kasaba ve

²⁰ Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün*, s.568-70.; H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yay., İstanbul, 2001, s.31-32.

şehirler ortaya çıkarken, eski yerleşim yerleri de Türk-İslâm karakteri kazanmaya başlamaktaydı.²¹

Sonuç

İlkçağlardan beri görülen sürgün uygulaması genel olarak devlet otoritesinin sağlanması amacıyla cezalandırma yöntemi olarak kullanılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde sürgünler birçok sebeple yapılmakla birlikte cezalandırma, otorite tesisi ve iskân politikası olarak kullanıldığı görülmektedir. Sınırların genişlediği devire ele geçirilen toprakların Türk-İslâm nüfusu ile şenlendirilmesi amaçlanarak dışa doğru iskân politikası yürütülmekteydi. Ülke içerisinde yaşanan birtakım sorunların çözümü için bazı toplulukların sürgün yoluyla farklı yerlere yerleştirildikleri de görülmektedir. Mahalleler arasında dahi sürgünler uygulanabilmekteydi.

Osmanlı Devleti'ndeki göç ve iskân politikası XVIII. yüzyıldan itibaren içeri doğru iskân şekline dönüşmüştür. 1699 yılında gerçekleşen II. Viyana kuşatmasındaki başarısızlıktan sonra gittikçe artan bir şekilde devam eden toprak kayıpları başlamıştır. Kaybedilen topraklardaki Osmanlı tebaası yabancı hâkimiyetine giren yerlerden Osmanlı topraklarına özellikle de Anadolu'ya doğru çekilmekteydi. Bu nüfus hareketleri içe dönük iskân olarak adlandırılmaktadır. Kuruluş ve genişleme devri sürgün faaliyetleri devletlerin siyasi olarak büyümesinin sosyo-politik ve sosyo-ekonomik şartlarını sağlamaya yönelik sistemli bir politika iken duraklama ve gerileme dönemlerinde devletin düzenini ve varlığını ayakta tutmaya yönelik olmuştur.

Kaynakça

Acehan, A. (2008). "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5):12-29.

²¹ Gülsoy, "XIV-XVIII. yy'da Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti", s.30-36.

- Ağanoğlu, Y. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1953). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler". *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1-4):219-237.
- Daşcıoğlu, K. (2007). *Osmanlı'da Sürgün, Osmanlı Devleti'nde Sürgün Siyaseti*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Doğru, H. (2002). "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti" *Türkler*, Cilt 9. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Dündar, F. (2001). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913- 1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erginli, Z. (2002). "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Türk Dervişlerinin İzleri". *Türkler*, Cilt 9. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Eröz, M. (1991). *Yörükler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ertaş, M. Y. (2007). "Tanzimat Döneminde Mardin ve Çevresinde Devlet Aşiret İlişkileri", *Makalelerle Mardin I*, (Haz. İ. Özcoşar), İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları.
- Güler, İ. (1995). "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Hareketleri Olarak İç Göçler", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (36): 155-211.
- Gülsoy, E. (2013). "XIV-XVIII. yy'da Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti". *Osmanlılarda İskân ve Göç*. N. İpek, M. Taşdemir (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gündüz, T. (1996). "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer Raiyyete Dair". *Akademik Araştırmalar*, 1(3): 84-87.
- Halaçoğlu, Y. (1992). "Osmanlı Toprak Düzeni ve İskân Politikası" *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi*, 2. Kitap. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.
- İnbaşı, M. (2002). "Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti", *Türkler*, Cilt 9. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Keskin, M. (1996). "Kayseri Yöresindeki Aşiretlerin İskânı Hakkında". *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri* (11-12 Nisan 1996). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Köksal, O. (2006). "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (19):283-341.
- Murphey, R. (1999). "Population Movements And Labor Mobility in Balkan Contexts: A Glance At Post-1600 Ottoman Social Realities". *South East*

- Europe in History-The Past, The Present And The Problems of Balkanology*, M. Delibaşı (Ed.) Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Orhonlu, C. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*. (2. Baskı). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Şimşirgil, A. (2013). "Osmanlı Devleti'nde İskân". *Osmanlılarda İskân ve Göç*. N. İpek, M. Taşdemir (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Turan, O. (2000). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. Cilt II. İstanbul: Ötüken Neşriyat.